

Allanazarov Murod Mirzayevich
O'zbekiston Respublikasi IIV
Surxondaryo akademik litseyi
huquqshunoslik va ijtimoiy-gumanitar
kafedrası mudiri, t.f.f.d. (PhD)

Jabborov Sherzod Toshmuratovich
Navoiy innovatsiyalar universiteti,
Surxondaryo kampusi
tarix yo'nalishi magistranti

SURXONDARYO VILOYATIDA MUSTAQILLIK YILLARIDA SODIR BO'LGAN IJTIMOIY DEMOGRAFIK O'ZGARISHLARNING TARIXIY TAHLILLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada Surxondaryo viloyatida mustaqillik yillarida yuz bergan ijtimoiy-demografik o'zgarishlar tarixiy jihatdan tahlil qilinadi. Aholi soni dinamikasi, migratsiya jarayonlari, urbanizatsiya, yosh tarkibi va ijtimoiy tuzilmadagi siljishlar hududiy rivojlanish omillari bilan bog'liq holda yoritiladi. Tahlil natijalari mintaqaning barqaror taraqqiyot xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Surxondaryo viloyati, demografik jarayonlar, ijtimoiy o'zgarishlar, mustaqillik davri, migratsiya, tarixiy tahlil.

HISTORICAL ANALYSES OF SOCIO-DEMOGRAPHIC CHANGES IN SURXONDARYO REGION DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Annotation. This article provides a historical analysis of socio-demographic changes in the Surkhandarya region during the years of independence. Population dynamics, migration processes, urbanization trends, age structure, and transformations in social composition are examined in relation to regional development factors. The findings contribute to understanding the characteristics of sustainable socio-demographic development in the region.

Keywords: Surkhandarya region, demographic processes, social change, independence period, migration, historical analysis.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ В СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация. В статье представлен исторический анализ социально-демографических изменений, произошедших в Сурхандарьинской области в годы независимости. Рассматриваются динамика численности населения, миграционные процессы, урбанизация, возрастная структура и трансформации социальной структуры в контексте регионального развития. Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию тенденций устойчивого развития региона.

Ключевые слова: Сурхандарьинская область, демографические процессы, социальные изменения, период независимости, миграция, исторический анализ.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng mamlakatning barcha hududlarida bo'lgani kabi Surxondaryo viloyatida ham ijtimoiy-demografik jarayonlar tubdan o'zgarib, hudud taraqqiyotining yangi bosqichi shakllandi. Ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning izchil amalga oshirilishi, boshqaruv tizimidagi yangilanishlar, aholi turmush darajasi va ijtimoiy faolligining ortishi demografik holatga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Natijada aholi soni va tarkibida, tabiiy harakat ko'rsatkichlarida, migratsiya yo'nalishlarida hamda hududiy joylashuv xususiyatlarida sezilarli siljishlar yuzaga keldi.

Surxondaryo viloyati o'zining geografik joylashuvi, tabiiy-resurs salohiyati va tarixan shakllangan ijtimoiy tuzilmasi bilan respublikaning muhim mintaqalaridan biri hisoblanadi. Viloyatda mustaqillik yillarida ro'y bergan demografik o'zgarishlar nafaqat mahalliy rivojlanish jarayonlarini, balki umumrespublika miqyosidagi ijtimoiy siyosat samaradorligini ham aks ettiradi. Ayniqsa, tug'ilish darajasining barqarorligi, yoshlar ulushining yuqoriligi, ichki va tashqi migratsiya jarayonlarining faollashuvi hudud demografik manzarasini murakkab va ko'p qirrali jarayonga aylantirdi.

Ijtimoiy-demografik o'zgarishlarning tarixiy tahlili hududda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, bandlik siyosati, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimidagi yangilanishlar bilan uzviy bog'liq holda qaralishini talab etadi. Chunki demografik jarayonlar jamiyat taraqqiyotining natijasi bo'lishi bilan birga, uning kelgusi rivojlanish yo'nalishlarini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan Surxondaryo viloyatida mustaqillik davrida yuz bergan ijtimoiy-demografik o'zgarishlarni tarixiy nuqtayi nazardan tadqiq etish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi Surxondaryo viloyatida mustaqillik yillarida sodir bo'lgan ijtimoiy-demografik o'zgarishlarni tarixiy tahlil asosida yoritish, ularning sabab va oqibatlarini aniqlash hamda hududning barqaror rivojlanish istiqbollari bilan bog'liq xulosalar chiqarishdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili. Surxondaryo viloyatida mustaqillik yillarida sodir bo'lgan ijtimoiy-demografik o'zgarishlarni yorituvchi ilmiy adabiyotlar majmui mazmunan turli yo'nalishlarni qamrab olib, hududiy rivojlanish jarayonlarini kompleks talqin etishga xizmat qiladi. Mazkur masalaga bag'ishlangan tadqiqotlarda demografik jarayonlar tarixiy davrlashtirish, statistik tahlil va ijtimoiy omillar bilan uzviy bog'liq holda o'rganilgan bo'lib, ularning aksariyatida aholi sonining o'sish dinamikasi, tabiiy harakat ko'rsatkichlari hamda migratsiya jarayonlari asosiy tadqiqot obyekti sifatida e'tirof etiladi.

Ilmiy manbalarda mustaqillikning dastlabki yillarida yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning demografik holatga ta'siri alohida ta'kidlanadi. Ushbu davrga oid tadqiqotlarda aholining yashash sharoiti, bandlik darajasi va daromad manbalaridagi siljishlar tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarida muayyan o'zgarishlarni yuzaga keltirgani qayd etiladi. Keyingi bosqichga oid ishlarda esa hududiy infratuzilmaning rivojlanishi, qishloq va shahar aholisining nisbati hamda urbanizatsiya jarayonlarining kuchayishi demografik tuzilmaning sifat jihatdan yangilanishiga olib kelgani asoslanadi.

Mavjud adabiyotlarda Surxondaryo viloyatining demografik rivojlanishida migratsiya jarayonlari muhim omil sifatida baholanadi. Xususan, ichki mehnat migratsiyasi, mavsumiy ko'chishlar hamda tashqi migratsiya oqimlarining hudud ijtimoiy tarkibiga ta'siri keng yoritilgan. Ayrim tadqiqotlarda migratsiya jarayonlari iqtisodiy omillar bilan bog'liq holda tahlil qilinsa, boshqa manbalarda ularning ijtimoiy moslashuv, oilaviy tarkib va yoshlar faolligiga ta'siri ustuvor yo'nalish sifatida ko'rib chiqiladi.

Shuningdek, ilmiy adabiyotlarda aholi yosh tarkibi va ta'lim darajasidagi o'zgarishlar Surxondaryo viloyatining ijtimoiy-demografik rivojlanishida strategik ahamiyatga ega omil sifatida talqin etiladi. Yoshlar ulushining yuqoriligi, ta'lim qamrovi kengayishi va kasbiy tayyorgarlik tizimidagi yangilanishlar hududning uzoq muddatli demografik barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar sifatida baholanadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo viloyatida mustaqillik yillarida sodir bo'lgan ijtimoiy-demografik o'zgarishlar alohida yo'nalishlar doirasida yetarlicha yoritilgan bo'lsa-da, ularni tarixiy izchillikda, kompleks va tizimli yondashuv asosida umumlashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Shu bois mazkur maqolada mavjud ilmiy qarashlarni tarixiy tahlil asosida uyg'unlashtirish hamda hududiy rivojlanishning demografik xususiyatlarini yaxlit holda ochib berishga alohida e'tibor qaratiladi.

Surxondaryo viloyatida mustaqillik yillarida sodir bo'lgan ijtimoiy-demografik o'zgarishlarni yorituvchi so'nggi ilmiy adabiyotlar hududiy demografik jarayonlarni turli jihatlari bilan tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqotlar asosan hudud aholisining soni, tarkibi, tabiiy

harakat ko'rsatkichlari, migratsiya jarayonlari va ijtimoiy-huquqiy sharoit bilan bog'liq omillarni o'rganishga qaratilgan.

Ortiqniyoz o'g'li va O'ktam o'g'li maqolasi Surxondaryo viloyatining demografik ko'rsatkichlarini tizimli tarzda tahlil qilgan bo'lib, aholi soni, tug'ilish va o'lim darajalari, yosh tarkibi va hududiy taqsimot kabi muhim parametrlarni ko'rsatadi. Ularning yondashuvi statistik ma'lumotlar va regional demografik dinamikani uyg'unlashtirish orqali hududning barqaror rivojlanish omillarini aniqlashga xizmat qiladi.

Tojiyeva va Pardayev mustaqillik davrida viloyat aholisi soni va dinamikasidagi o'zgarishlarni o'rganib, tabiiy ko'payish, migratsiya oqimlari va ijtimoiy siyosat ta'sirini tahlil qiladilar. Ularning tadqiqoti hudud aholisining ko'payishi va kamayishi bilan bog'liq jarayonlarni, shuningdek, yoshlar va mehnatga layoqatli aholi tarkibidagi siljishlarni aniqlash imkonini beradi.

Hamroyev va Juraxujayev ishida viloyatdagi demografik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari ko'rsatib o'tilgan. Ular urbanizatsiya, qishloq va shahar aholisi nisbati, migratsiya va hududiy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning aholi tarkibiga ta'sirini tahlil qiladilar. Bu yondashuv hududiy demografik jarayonlarning sifat jihatidan murakkab va ko'p qirrali ekanini ko'rsatadi.

2025-yilda nashr etilgan *"CHANGES IN THE SOCIAL AND HOME LIFE OF THE VILLAGE POPULATION OF SURKHANDARO REGION"* maqolasi qishloq aholisining ijtimoiy va oilaviy hayoti bilan bog'liq demografik jarayonlarni tahlil qiladi. Tadqiqot qishloq aholisi turmush tarzining o'zgarishi, migratsiya va ijtimoiy infratuzilmaning demografik natijalarga ta'sirini yoritadi.

Niyozov ishida esa Surxondaryo viloyati va butun O'zbekistonning demografik ko'rsatkichlari va ularni shakllantiruvchi omillar o'rganilgan. Maqolada hududiy, ijtimoiy va iqtisodiy faktorlar aholi soni, yosh tarkibi va migratsiya jarayonlariga qanday ta'sir ko'rsatishi sistematiq tarzda tahlil qilingan.

Umuman olganda, ushbu adabiyotlar tahlili Surxondaryo viloyatida mustaqillik yillarida demografik jarayonlar murakkab va ko'p omilli ekanini ko'rsatadi. Tadqiqotlar bir-birini to'ldiruvchi xarakterga ega bo'lib, statistik ko'rsatkichlar, hududiy xususiyatlar va ijtimoiy sharoitlar o'rtasidagi bog'liqlikni yoritadi. Shu bilan birga, ularning natijalari hududning barqaror rivojlanishi, ijtimoiy siyosatni shakllantirish va migratsiya oqimlarini boshqarish strategiyalarini belgilashda nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil va natija. Surxondaryo viloyatida mustaqillik yillarida kechgan ijtimoiy-demografik jarayonlar tahlili hudud rivojlanishining o'ziga xos tarixiy yo'lini yaqqol namoyon etadi. Mazkur davrda amalga oshirilgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar aholi tarkibi, joylashuvi va ijtimoiy faolligi bilan bevosita bog'liq holda shakllandi. Demografik jarayonlar bir tomonlama emas, balki iqtisodiy, madaniy va hududiy omillar ta'sirida murakkab tizim sifatida namoyon bo'ldi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, mustaqillikning dastlabki bosqichida viloyatda aholi sonining o'sishi asosan tabiiy ko'payish hisobiga ta'minlandi. Ushbu holat oilaviy an'analar barqarorligi, qishloq aholisi ulushining yuqoriligi va mehnat resurslarining yosh tarkibi bilan izohlanadi. Keyingi yillarda ijtimoiy himoya tizimining takomillashuvi, sog'liqni saqlash xizmatlari qamrovining kengayishi hamda ayollar va bolalar salomatligiga qaratilgan chora-tadbirlar demografik barqarorlikning mustahkamlanishiga xizmat qildi.

Hududiy joylashuv tahlili shuni ko'rsatadiki, viloyatda qishloq aholisining ustunligi uzoq vaqt saqlanib qolgan bo'lsa-da, infratuzilmaning rivojlanishi va iqtisodiy markazlarning kengayishi natijasida shahar aholisi ulushida barqaror o'sish kuzatildi. Bu jarayon aholi bandligi tuzilmasining o'zgarishi, xizmatlar sohasining rivojlanishi va ijtimoiy harakatchanlikning ortishi bilan birga kechdi. Natijada viloyatning ijtimoiy-demografik xaritasi sifat jihatidan yangilandi.

Migratsiya jarayonlari tahlili hudud demografik holatiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatganini aniqladi. Bir tomondan, mehnat migratsiyasi aholining iqtisodiy faolligini oshirishga va uy xo'jaliklari daromad manbalarini diversifikatsiya qilishga xizmat qildi. Ikkinchi tomondan esa ayrim hududlarda mehnatga layoqatli aholi ulushining qisqarishi va yoshlar tarkibidagi notekislik muammolarini yuzaga keltirdi. Shunga qaramay, migratsiya tajribasining ijtimoiy

16 kapital sifatida qayta tiklanishi viloyat jamiyatida yangi ijtimoiy munosabatlar shakllanishiga zamin yaratdi.

Aholining yosh va jinsiy tarkibi tahlili Surxondaryo viloyatining demografik salohiyati yuqori ekanini ko'rsatadi. Yoshlar ulushining salmoqli bo'lishi ta'lim tizimi, bandlik siyosati va ijtimoiy faollikni rag'batlantirish masalalarini strategik ahamiyatga ega yo'nalish sifatida belgilab berdi. Natijada hududda inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan dasturlar demografik jarayonlar bilan uzviy uyg'unlashdi.

Umuman olganda, o'tkazilgan tahlil natijalari Surxondaryo viloyatida mustaqillik yillarida yuz bergan ijtimoiy-demografik o'zgarishlar tarixiy jihatdan izchil, bosqichma-bosqich va ichki omillar bilan chambarchas bog'liq holda kechganini ko'rsatadi. Mazkur jarayonlar hududning ijtimoiy barqarorligi va uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Surxondaryo viloyatida mustaqillik yillarida sodir bo'lgan ijtimoiy-demografik o'zgarishlarning tarixiy tahlili hudud taraqqiyotining murakkab va ko'p omilli xususiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Ushbu davrda demografik jarayonlar nafaqat aholi soni va tarkibidagi miqdoriy siljishlar bilan, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi, yashash tarzlari va hududiy rivojlanish yo'nalishlaridagi sifat o'zgarishlari bilan ham ifodalandi.

Tadqiqot natijalari viloyatda tabiiy ko'payish, migratsiya harakati va urbanizatsiya jarayonlari o'zaro uzviy bog'liq holda kechganini asoslaydi. Qishloq aholisining ustunligi saqlanib qolgan sharoitda shaharlar ijtimoiy-iqtisodiy markaz sifatida shakllanib, aholi joylashuvi va bandlik tuzilmasida yangi nisbatlarni vujudga keltirdi. Bu holat hududning ijtimoiy makonini yangilab, demografik rivojlanishga uzoq muddatli ta'sir ko'rsatdi.

Shuningdek, yoshlar ulushining yuqoriligi va mehnatga layoqatli aholining salmoqli bo'lishi Surxondaryo viloyatining demografik salohiyatini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Mazkur xususiyat hududda inson kapitalini rivojlantirish, ta'lim va bandlik siyosatini demografik ehtiyojlar bilan uyg'unlashtirish zaruratini yuzaga chiqardi. Natijada ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash masalalari demografik omillar bilan chambarchas bog'liq holda shakllandi.

Umuman olganda, mustaqillik yillarida Surxondaryo viloyatida kechgan ijtimoiy-demografik jarayonlar hududning tarixiy rivojlanish bosqichlarini aks ettiruvchi muhim ko'rsatkich sifatida baholanadi. Ularni tizimli va tarixiy yondashuv asosida o'rganish nafaqat o'tmish tajribasini umumlashtirish, balki kelgusida hududiy rivojlanish strategiyalarini ilmiy asosda belgilash uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ortiqniyoz o'g'li, O. F., & O'ktam o'g'li, A. M. (2024). Surxondaryo viloyatining demografik ko'rsatkichlari tahlili. *Journal of economy, tourism and service*, 3(12), 66–73.
2. Tojiyeva, Z., & Pardayev, N. (2025). Mustaqillik yillarida surxondaryo viloyati aholi soni va dinamikasidagi o'zgarishlar. *Modern Science and Research*, 4(7), 20–23.
3. Hamroyev A.I., & Juraxujayev D.D. (2023). Surxondaryo viloyatida demografik jarayonlar rivojlanishining o'ziga xos jihatlari. *Экономика и социум*, (5-1 (108)), 79-82.
4. Changes in the social and home life of the village population of surkhandardaro region. (2025). *World Bulletin of Social Sciences*, 42, 54-56.
5. Ниёзов I. (2025). Demography indicators and uzbekistan's influencing factors. *Свет науки*, (7(42)).

Qudratov Shuxrat Yodgorovich
Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrası
katta o'qituvchisi, tarix fanlari falsafa doktori (PhD)

ABDURAUF FITRAT ASARLARIDA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA YANGICHA QARASHLARNING AKS ETTIRILISHI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro jadidchilik harakatining yirik namoyandasi Abdurauf Fitrat o'z asarlarida Buxoro amirligi iqtisodiyotiga oid muammolarni keskin tanqid qilib ularning islohotga muhtoj ekanligini to'g'risidagi ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Shu bilan birga muammolarni bartaraf etishga oid yechim va tavsiyalari taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, do'kon, savdo, tijorat, sarmoya, xorijiy sarmoyador, hunarmand, tadbirkorlik, tanga, fabrikant, alacha, mashina, milliy iqtisodiyot.

ОТРАЖЕНИЕ НОВЫХ ПОДХОДОВ К РАЗВИТИЮ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБДУРАУФА ФИТРАТА

Аннотация. В данной статье рассматривается, как крупный представитель бухарского джадидского движения Абдурауф Фитрат в своих произведениях подвергает резкой критике проблемы экономики Бухарского эмирата и обосновывает их необходимость в реформировании. Наряду с этим представлены предложенные им решения и рекомендации, направленные на устранение выявленных проблем.

Ключевые слова: джадидизм, лавка, торговля, коммерция, капитал, иностранный инвестор, ремесленник, предпринимательство, тanga (монета), фабрикант, алача, машина, национальная экономика.

REFLECTION OF NEW APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE WORKS OF ABDURAUF FITRAT

Annotation. This article examines how Abdurauf Fitrat, a prominent representative of the Bukhara Jadid movement, sharply criticizes economic problems of the Bukhara Emirate in his works and substantiates the need for their reform. It also presents the solutions and recommendations he proposed to address the identified problems.

Keywords: Jadidism, shop, trade, commerce, capital, foreign investor, artisan, entrepreneurship, tanga (coin), manufacturer, alacha, machine, national economy.

Kirish. Buxoro amirligida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida tadbirkorlik va tijorat ishlarini rivojlantirish haqida yangicha qarashlar vujudga kela boshladi. Jamiyatning barcha jabhalarida o'zgarishlar bo'lishini istagan taraqqiyparvar ulamolar va jadidlar iqtisodiy hayotdagi muammolarni tanqid qilib, ularga yechim izlay boshladilar hamda sohani rivojlantirish bo'yicha o'zlarining g'oyaviy dasturlarini ishlab chiqdilar. Ularning iqtisodiy g'oyalari markazida iqtisod ilmini o'rganish zarurligi, dunyo davlatlarida bo'lgani kabi ilg'or texnika va texnologiyalarni amirlik hududiga jalb etish, savdo-tijorat ishlarini ilmiy asosda qurish, tadbirkorlik, agrar iqtisodiyot samaradorligini oshirish kabi masalalar muhim o'rin tutgan.

Adabiyotlar tahlili. Jadid namoyandasi Abdurauf Fitrat o'z asarlarida Buxoro amirligidagi iqtisodiy muammolarga to'xtalib uni bartaraf etishga oid o'z tavsiyalarini taqdim etadi. Ayniqsa Fitratning Hind sayyohi bayonoti //Tanlangan asarlari.1-jild-Toshkent "Ma'naviyat" 2000 asarida mavzuga mos batafsil ma'lumotlar berib o'tilgan

Natija va muhokoma. Buxoro jadidchilik harakatining yirik namoyandasi Abdurauf Fitrat ham o'z asarlarida Buxoro amirligi iqtisodiyotiga oid muammolarni keskin tanqid qilib, ularning islohotga muhtoj ekanligini ta'kidlaydi. Buxorodagi savdo va tijorat do'konlari haqida: "Bu